

A MAGYARORSZÁGI RENAISSANCE ÉS HUMANIZMUS VÁCI KÉPVISELŐI

Dr. MOLNÁR JÓZSEF

Nem célom és nem is törekedhetem e rövid tanulmányban a magyarországi renaissance és humanista korszak történetéről részletes képet adni, hiszen ezzel a kérdéssel sokkal behatóbban foglalkoztak már hozzáértő jeles történészeink; csupán néhány, talán kevésbé ismert adatot szeretnék bemutatni a magyar renaissance és humanizmus korának váci képviselőiről.

Ismeretes, hogy a renaissance-ot a feudális társadalom mélyén kibontakozó új társadalmi osztály, a városi polgárság hozta létre. Erről a szellemi áramlatról mondotta Engels „A természet dialektikája” c. művében: „a legnagyobb haladó irányú forradalom, melyet az emberiség addig átélt”. A városi polgárság, mint új társadalmi osztály új ideológiát is teremtett az egész elnyomott nép nevében, de a maga érdekében is. A fiatal polgárság ideológiáját nevezzük humanizmusnak, mely először Itáliában jött létre. Utána ha nem is egyidőben és azonos megnyilvánulási formában és módon, de más országokban is jelentkezett.

Jelenlegi tanulmányomban nem kívánok a renaissance és humanizmus fogalmának — az egyes korszakokban és az egyes írók által vallott — meghatározásaival foglalkozni, mert az igen hosszadalmas lenne, hanem mindjárt a tanulmány címe által jelzett lényeges kérdésekkel kezdem.

A váci renaissance és humanizmus képviselőinek külföldi összeköttetései

A magyar renaissance és humanizmus történetében nemcsak Buda, Esztergom, Várad, Kalocsa, Pécs, hanem Vác is komoly szerepet játszott.

Ismeretes, hogy e kis Duna-kanyar menti város mintegy ezeréves történelmi múlttal rendelkezik. Első királyunk, István, országszervezési és vallási céljainak megvalósítása szempontjából 10 püspökséget szervezett, és ennek egyik székhelyévé Vácot szemelte ki. Ezzel megalapozta és megjelölte a város fejlődésének helyét az ország történe-

tében. Vác a XVII. század közepéig az ország vezető városai közé tartozott. Az ország történetének csaknem minden fontosabb politikai, katonai eseményei Vácot is érintették, sőt sokszor püspökei vezető szerepet játszottak azokban. Vác háromszor pusztult el teljesen, de mind a háromszor újjáéledt és talpraállt, nem tűnt el, mint annyi sok virágzó város és falu a középkorban. Természetesen mindebben döntő szerepe volt kedvező gazdasági, kereskedelmi adottságainak és fekvésének. A XVII. század közepétől azonban egyre csökkent szerepe, sőt Buda és Pest teljesen háttérbe is szorította.

Magyarország történetének gazdasági, politikai, katonai és kulturális szempontból is egyik legkiemelkedőbb és legdicsőbb korszaka: Hunyadi Mátyás kora volt. A magyar renaissance és humanista kultúra csúcspontját az ő korában érte el. Vác — Mátyás király korában Báthori Miklós püspöksége idején — virágzó várossá, a hazai renaissance és humanizmus egyik legjelentősebb központjává lett.

E kis Duna-parti város renaissance püspökei és papjai élénk összeköttetésben állottak a korukban élő híres külföldi humanista tudósokkal, írókkal, költőkkel és művészekkel. Sűrűn leveleztek velük, sőt egyeseket vendégül is meghívtak városukba. Különösen Báthori Miklós tartott fenn szoros érintkezést és barátságot az olasz humanistákkal. Báthori Miklós, a kenyérmezei-csata egyik vezérének, Báthori Istvának volt az öccse. Miklós, tanulmányait olasz egyetemeken, Bolognában és Páduában végezte. Ekkor szerezte első humanista barátait. Galeotto Marzióval, — a bolognai egyetem későbbi kiváló latin tanárával együtt lakott és együtt járt az egyetemi előadásokra. Galeottótól — s ezt tőle magától tudjuk — különórákat is kapott. Büszke is volt erre Galeotto egész életében.

Báthori Miklós tanulmányai elvégeztével hazajött és Mátyás király idejében 1474—1506-ig Vác püspöke lett. Galeotto, mikor mint váci püspököt fölkereste, a következőket jegyezte fel egykori tanítványának diákéveiről: „Erényekkel, szellemi képességekkel és szép külsővel dúsán meg van áldva. Az ókori tanulmányokat Itáliában végezte. Tehetségével gondos szorgalmat párosítva, semmi fáradságot, éjjelezést, költséget nem kímélt, hogy a tudásban előrehaladjon s rövid időn anynyira jutott, hogy tudományát és irodalmi képzettségét a legeszesebb tudósok is nagy bámulattal méltányolták” [1]. (Galeottótól szemelvények: Császár M. for. 75. lap.)

Ugolino Verino, a híres olasz humanista költő meg is énekelte Báthori tudományokban való jártasságát.

Báthori olaszországi összeköttetéseit sohasem szüntette meg. Különösen sűrűn levelezett Marsilius Ficinus-szal, az akkori hírneves filozófussal és Sebastianus Salvinus jeles teológiai professzorral. Báthori nagy figyelmet tanúsított minden filozófiai probléma iránt, de főleg az akkor divatos platonai bölcsészetet kedvelte. Báthori még olaszországi tartózkodása alatt hallgatta Marsiliust, aki előadásaival valósággal elragadtatta őt, éppen ezért minden erejével arra törekedett, hogy Firenzétől elhódítsa és Mátyás király budai udvarába telepítse.

Ficinusnak egy barátja és filozófiai rendszerének képviselője, Fran-

cesco Bandini — aki később Báthorinál az udvari könyvtáros tisztességét töltötte be — 1476-ban Budára jött, ahol humanista műveltségével rövid idő alatt megnyerte Mátyás király kegyét és bizalmát.

Ficinus magyar barátai közül elsősorban Báthori kegyeibe ajánlotta Bandinit és önmagát, amidőn ezt írta: „Szeresd kérlek, amint ezt teszed is a te Marsiliusodat, ki téged kiváló erényeid miatt forrón szeret. Szeresd hasonló módon a mi Bandininket is, ezt a kiváló elméjű és nagyszerű embert; pártfogolj mindkettőnket, ha helyesnek látod, a boldog Mátyás királynál” [2].

Bandinihez írt egyik levelében pedig ezeket mondja Báthoriról: „Nem merek róla bővebben írni, mert ha érdemeit ki akarnám fejteni bármilyen terjedelmes, másokat untató is lenne, mégis kevésnek tartanám azt az érzélem nagyságához képest” [3].

Báthori Miklós ebben az időben mindig azon fáradozott, hogy Marsiliust Budára csalja, ahol azután a firenzeihez hasonló platonai akadémiát állítana fel. Ficinus 1479 május havában gyöngye egészségi állapotára hivatkozva ezekkel a szavakkal utasítja vissza Báthori meghívását: „Nehéz nekem odamennem. Azután még nehezebb lenne az alatt az éghajlat alatt élnem. Hogy helyesebben szóljak, ha hozzátok mennék, előbb el kellene töletek válnom, mint visszatérnék... Ég áldjon benneteket boldog lelkek s dacolva a hegyekkel, amik látszólag elválasztanak bennünket, éljetelek velem együtt; éljetelek velem együtt, ti boldog és a legmagaslóbb Hegyeknél is kimagaslóbb lelkek” [4].

Marsilius maga helyett egyik kedves emberét s rokonát, Sebastianus Salvinust ajánlotta Báthorinak. Ezután a váci püspök nagy buzgalommal igyekezett terveinek Salvinust megnyerni. 1480-ban maga is írt neki, majd Francesco Bandinivel is íratott levelet, amelyben kecsegtető anyagi javadalmakat helyezett kilátásba, ha eljön Magyarországra. Salvinus jövedele már szinte biztosnak látszott, de a hosszú készülődés alatt elment a kedve a magyarországi úttól és nem jött el, noha Báthori még 1483-ban is várta levelét és bízott hazánkba való jövetelében. Báthori és a magyar platonisták még 1487-ben is sürgetik Ficinust, hogy vagy maga jöjjön, vagy küldjön valakit, aki a platonista filozófiát magyarázza. „Írod — válaszolja Báthorinak egyik levelében —, hogy a győzhetetlen magyar király, Platon filozófiájának magyarázása céljából az én jelenléteket óhajtja, amit te is nagyon kívánsz s még néhányan mások. Kéred, hogyha én magam kevésbé tudnék útrakelni, legalább enyéim közül küldjek hozzátok valakit, aki ebben az ügyben a ti kívánságtoknak elegend tenne. Én minden erőmmel rajta leszek, hogy atyámfia, a mi Sebastíanunk, vagy ha ő elfoglaltsága miatt nem tehetné, az enyéim közül valaki hozzátok menjen” [5].

Sebastianus Báthorit nagyra becsülte, de mégsem jött el. Engesztelésül és nagyrabecsülésének jeléül több munkáját neki ajánlotta. Így a „Rabbi Sámuel Judaeus Contra Judeorum proterviam inanemque in dies spem” c. munkájának átdolgozását, amely a Bibliotheca Nationaleban levő firenzei kódexben van. Ebben a firenzei kódexben van

még két másik munka is, amely szintén Salvinustól származik, de az ajánló sorok előtt üres helyet hagyott, annak a neve számára, akinek a munkát dedikálta volna. Juhász László a Bibliotheca Riccardionában talált egy kéziratot, amelyet Salvinus másolt le a firenzei kódexből. Ebben a kéziratban azonban Salvinus a második munkáját is Báthorinak ajánlotta. Ugyancsak ebben a kéziratban megtalálhatjuk Salvinusnak a „De lotione pedum” c. beszédét is, amelyről Juhász László véleménye szerint: „föltehetjük, hogy mivel a másik kettővel együtt fordul elő, szintén Báthorinak ajánlotta, habár az ajánló nevének helyét üresen hagyta” [6].

A „De sacramento” c. művét külön kötetben küldte el Báthorinak.

Nagyfontosságú Huszti Józsefnek az a fölfedezése, hogy a Vatikáni Könyvtárban megtalálta Salvinusnak a leveles-könyvét (Vat. Lat. 5140.). Ebben Mátyás királyhoz egy, Báthorihoz pedig két levelet találhatunk. Ugyancsak Salvinus egy másik levelét Johannes Nicolinus athéni érsekhez és Báthori Miklós váci püspökhöz címezte és ebben a levelében a praedestinatio tanát fejtegette.

De nemcsak Salvinus, hanem mestere Ficinus is, a hozzáírt leveleken kívül neki ajánlotta egyik filozófiai munkáját. Ez azért is jelentős számunkra főleg művelődéstörténeti szempontból, mert a híres firenzei humanista bölcsele és író egy magyar, mégpedig a váci püspöknek ajánlotta ezt a művét.

Érdekes, hogy Ficinus leveleiből egy pár még ma is megvan ezzel szemben a jeles magyar humanisták: Vitéz János, Janus Pannonius, Garázda Péter, Várdai és Báthori levelei — Janus Pannoniusét kivéve — mind elvesztek.

Báthori levelezésben állott Bervalduş Fülöppel, a jeles bolognai tanárral is, aki egyik könyvét szintén neki ajánlotta. Egyik levelében ezt írja, hogy: „Olaszországban alig van tudós, aki Báthori barátságával ne dicsekednék és akit ő ékes leveleivel föl ne keresne” [7].

Termini olasz író, 1915-ben, a híres szicíliai olasz humanistának, Ransanonak a kéziratából közöl egy részt, amely igen becses anyagot szolgáltat Báthori olasz humanista összeköttetéseire és irodalompartoló egyéniségére vonatkozólag. Ebben Ransano azt mondja Báthoriról, hogy: „Az itáliaiaknak igen nagy szeretője, ti. azoknak, akiket magához befogadott, erényeiknek vagy jószágos szolgálatuknak jutalmául vendégszeretetével és ajándékaival halmozta el őket” [8].

Ugyancsak Ransano őrizte meg kéziratában Angelus Callimachus Siculus költeményét, aki versbe foglalta Báthori erényeit és érdemeit. Példának egy-két sor Callimachus költeményéből:

„Benned visszaragyognak a hűség és
mérhetetlen kegyesség csodálatos szeretete...” stb. [9].

Ilyen magasztaló és dicsérő sorokból áll az egész költemény.

Ransanótól tudjuk, hogy Callimachus járt Magyarországon és Báthori udvarában szíves és kellemes fogadtatásra talált. Callimachus Siculusról csak 1915 óta tudjuk, hogy ő szintén azok közé az olasz

vándor-humanisták közé tartozott, akik elhagyván hazájukat, a humanistákat pártoló magyar királyi és főpapi udvarokban próbálták szerencsét.

Báthori Miklós mellett a többi váci renaissance püspök, sőt világi papok is összeköttetésben állottak a külföldi, főleg olasz humanistákkal. Ez könnyen érthető is, hiszen tanulmányaikat legnagyobb részét olasz egyetemeken végezték. Így biztosan tudjuk, hogy Gosztonyi János, Várdai Ferenc és Brodarics István püspökök, továbbá Balbi Jeromos váci prépost, — (aki különben is velencei származású volt) — és Zelei Ferenc kanonok olasz egyetemeken végezték tanulmányaikat.

Szalkai László váci püspök — aki később esztergomi primás lett —, habár nem is járt külföldi egyetemeken, mégis nagy humanista műveltséggel rendelkező főpap volt. 1514—1520-ig töltötte be a váci püspöki méltóságot. Több olasz humanista kereste barátságát és bámulta stílusának finomságát és előkelőségét. Coelius Calcagninus Ferrariensis nagyon szerette olvasni Szalkai Ursinus Velius „Néniá”-jában megjelent verseit.

Ugyancsak Szalkai levelezett Manardus Jánossal, a kiváló ferrarai orvossal, akitől orvosi tanácsokat kért. Manardus Szalkain kívül Frangepán Mátyáshoz, Thurzó Elekhez és több főúrhoz írt ilyen orvosi tanácsot tartalmazó levelet. Szalkai, még mint váci püspök 1514. augusztus 4-én fordult Manardushoz, azzal a kéréssel, hogy közölje vele, miként óvhatná meg fogait és látását a megromlástól. Manardus levele érdekes betekintést enged az akkori orvostudományba, illetve annak fejlettségi fokába. Kivonatossan körülbelül ezeket válaszolta Szalkainak. Előre bocsátja, hogy a látás megóvása céljából legfontosabb a fej egészségének a biztosítása. Ez pedig csak akkor lehetséges, ha az egész test egészséges. Szalkai leveleiből arra következtethetünk, hogy vérmes, túltáplált, érlemeszesedésre és gutaütésre hajlamos férfi lehetett.

A renaissance korának orvosára vall Manardusnak egy másik levele, amelyet a krakkói püspöknek írt kedélyének fölfrissítése céljából. Ebben azt írja, hogy: „Mindennap sokat sétáljon s azután fennhangon olvasson. A kiejtése felváltva emelkedő és süllyedő hangsúlyú legyen, amiért legjobb, ha jambusokban írt ódákat olvas fel” [10].

A heves vérű, nyugtalan és szókimondó Balbi Jeromos magyarországi tartózkodása alatt főleg Vácról levelezett külföldi humanista barátaival. A Dunai Tudós Társaságnak egyik legkiválóbb tagja volt. Sajnos, csak rövid ideig tartózkodott hazánkban. Irodalmi működéséről majd a későbbi fejezetben lesz bővebben szó.

A XVI. század első felének egyik kiváló történetírója Brodarics István is váci püspök volt. Tanulmányait Páduában végezte, ahol szerény, okos viselkedésével és modorával sok barátot szerzett magának. Később pedig mint Szapolyai János követe többször járt a pápánál, a lengyel királynál és Ferdinándnál. Ezen útjai alkalmával mindig és mindenütt lelkes barátokra tett szert. Így Rómában Jovius Pál, Logus György és Marsupino Ferenc valósággal rajongtak az ékesszóló Brodaricsért. Logus György — Brodarics Rómából való búcsúzásakor verset

írt hozzá, amelyben többek között a következőket írta: „Jobban szereti őt, ha lehet, még a szemével is. Kéri a Mindenhatót, hogy teljesítse mindnyájuk kívánságát és Brodaricsot vezesse vissza Rómába, amelynél szebb helyet nem fűrészt fényében a nap” [11].

A mohácsi csata után Brodarics hosszabb időt töltött Tomiczki Péter krakkói püspök udvarában. A lengyelországi tartózkodás alatt mélyítette kapcsolatait humanista barátaival, sőt új barátokat is szerzett. Brodaricsnak ebben az időben már írói hírneve is volt, mert a mohácsi csatáról írt művét és Logus Györgynek a róla szóló verseit úgyszólván egész Európában ismerték és olvasták a humanista tudósok és írók. Így azután nem csodálkozhatunk azon, hogy a legkiválóbb humanisták is szívesen leveleztek és kötöttek vele barátságot, mert látták és tudták, hogy az csak nekik is előnyükre válhatik. Így Brandolinusnak ő írt először levelet. Brandolinus később sokat köszönhetett Brodarics barátságának, mert a váci püspök igen gyakran anyagilag is támogatta őt.

Brodarics a kor egyik kiváló humanista írójának, Rotterdami Erazmusnak is írt egy magasztaló, dicséretekkel telt levelet, melyben az akkori teológiai vitákra is célzást tett. Jól tudta, hogy mennyire tetszik Erazmusnak, midőn az „igazi teológia diadalmas előharcosa” címmel magasztalják, s milyen szívesen hallja, ha az előtte szörszálhasogató skolasztikus teológiát ócsárolják. Éppen ezért ilyen szellemben fogalmazta meg 1529 márciusában kelt levelét, amelyre Erazmus már július elején válaszolt Freiburgból: „Örömmel fogadja — írja levelében — Brodarics barátságát, sőt patrónusai sorába teszi őt. Majd rátér Brodarics teológiai megjegyzéseire és ócsárolólag utal arra, hogy a teológusok csak a skolasztikus dogmákon rágódnak, ahelyett, hogy a hagyománnyal és az atyák munkáival foglalkoznának” [12].

Brodarics magasfokú humanista műveltségét még a gyors előrehaladására és népszerűségére féltékeny politikai ellenfelei is elismerték.

Ursinus Velius több epigrammát írt hozzá. De nemcsak írók és tudósok, hanem olasz renaissance-kori képzőművészek, szobrászok és festők is leveleztek váci püspökökkel, főleg Báthori Miklóssal. Többen föl is keresték Báthorit váci otthonában, mint pl. Benedetto da Majano és Joannes Dalmata, akit Giovanni Dalmata néven ismer a művészettörténelem. Ők többször is megfordultak Vácott, sőt Giovanni Dalmata sokáig udvari építőmestere és szobrásza volt Báthorinak.

Báthori a külföldi humanistákon kívül állandó érintkezésben volt Janus Pannoniussal, Vitéz János esztergomi érsekkel, Váradai Péter kalocsai érsekkel és Garázda Péterrel, tehát a hazai renaissance és humanizmus legkiválóbb képviselőivel. Ha végigtekintjük Báthori Miklós nagy munkásságát, akkor valóban együtt mondhatjuk az íróval, Szekfü Gyulával, hogy „Vácot Vitéz Váradával versenyző humanista központtá” [13].

Építkezéseik

Báthori Miklós előde a püspöki székből Szilasi Vince volt (1450—1473.). Őt tartjuk az első váci renaissance püspöknek. Humanista műveltségű főpap, akinek legnagyobb érdeme az, hogy előkészítette a talajt Báthori Miklós számára. Szilasinál a katonai erények voltak túlsúlyban s mint püspöknek is, első cselekedete az volt, hogy valóságos erődítményekké építette Vác és Nógrád várát. Így érezhette csak biztosítva magát a husziták támadásai ellen.

Viszont Báthori a legfőbb teendőjének az építés és szépítés munkáját tekintette. Valósággal rabja volt a renaissance-kor két nagy szenvedélyének: az építkezéseknek és a könyveknek. Amint elfoglalta püspöki székhelyét, azonnal új templomok építéséhez és palotája kibővítéséhez látott. Palotáját nemcsak szépen átalakíttatta, hanem renaissance módon be is rendezte, gyönyörű szobrokkal és domborművekkel ékesítette belső termeit. A régi gótikus stílusban épült székesegyházat külső és belső díszítésében egyaránt renaissance stílusban alakíttatta át. Megvetette a gót stílust, csak az ókori művészetekért rajongott. A székesegyház mellé védőszentjének, Szt. Miklósnak a tiszteletére ugyancsak renaissance stílusú kápolnát emeltetett. Szt. Urbán, Szentlélek és Szt. Péter nevére szintén egy-egy templomot építtetett. A dominikánusok számára kolostort és kórházat állíttatott fel.

Amidőn egyházi építkezéseit befejezte, nagy lelkesedéssel fogott világi épületek felállításához. Főiskolát építtetett, halastavakat és függőkerteket készíttetett olaszországi építőmesterekkel, kőfaragókkal és díszítőkkal. A város arculatát gyönyörű épületeivel egészen megváltoztatta. Palotája annyiban is különb volt a korabeli esztergomi és egri egyházfejedelmek palotáinál, hogy ablakait ércfoglalatba rakott üvegtáblák díszítették, míg amazokét félszázad múltán is csak hártya és selyemszövet borította.

Nógrád várát is újjáépíttette és benne királynak is megfelelő épületeket emeltetett. „Költséget nem kímélt, hogy az épületek lelke nagyságához méltóak legyenek” [14], — írta róla Galeotto.

Egyik legkedvesebb építőművésze és mestere Joannes Duchnovich de Traguri, azaz Traui János volt. A dalmáciai Trau városban született 1445. körül, amelyet horvátul Tragurinak ejtenek. Innen származik a neve. A művészettörténelem Giovanni Dalmata néven említi. Ifjú korában Rómában és Firenzében dolgozott és már ott is megbecsült faragó-szobrász volt. 1480 táján került Mátyás udvarába. Buda, Vác és Nógrád pazar palotáinak márványdíszei és szobrai legnagyobbbrészt az ő művészi kezétől származtak. Herkules, Dianna és Apolló szobrait II. Szolimán szultán 1540-ben hajóra rakatta és Konstantinápolyba szállíttatta.

Nógrád újjáépítését Giovanni Dalmata végezte. A várát sánccal véttette körül és közepére tornyot emelt. Helyreállíttatta a püspöki kastélyt és több nagyszerű épületet tervezett. Giovanni Dalmata és a Báthorinál járt olasz díszítők, asztalosok, építők és művészek a boltozatos termek mellett készítettek: aranyos mennyezeteket, vörös már-

ványból kettős lépcsőket, bronz kandellábereket, domborműves ajtókat, gyümölcsfüzérés ajtókereteket, folyondáros pilasztereket, szárnyas puttofejeket, delfines oszlopfőket, úgy hogy mindezek szinte Firenze levegőjét varázsolták a váci püspök palotájába.

Báthori bőkezősége bizonyára nemcsak Vác és Nógrád kiépítésére szorítkozott, hanem valószínűleg az egész váci egyházmegye területére kiterjedt. Ezekről a feltételezett építkezésekről azonban nem maradt fenn semmi feljegyzésünk, a valóságos alkotásait pedig elsöpörte a másfél évszázadig tartó török uralom pusztítása. Ugyanerre a sorsra jutottak azok az épületek is, amelyeket papjai emeltek. Papjai közül ugyanis többen külföldi egyetemeken szereztek humanista műveltséget, melyet idehaza igyekeztek értékesíteni. Iskolákat állítottak fel a műveltség terjesztésére, művészi templomokat építettek, mint pl. a tápiósülyi, tereskei stb.

Miként Mátyás budai palotái idők folyamán teljesen eltűntek, ugyanarra a sorsra jutottak Báthori nagyszerű templomai és palotái is. A csekély töredékekből csak következtethetünk a letűnt renaissance művészet hatalmas arányaira és formai szépségeire.

Báthori püspök épületeinek emlékét négy teljes épségben fennmaradt márványtábla, húsz ballusztter és több más építészeti töredék őrzi. Valamennyit a háromszor felrobbantott vár helyén találták 1719-ben, midőn a ferencesek templomának és kolostorának alapjait rakták le. A ballusztterek közül 16 darabot, a mostani székesegyház hajóját a szentélytől elválasztó korlátjába építették be és a régiek mintájára homokkőből új részeket is faragtak hozzájuk. Ezek az újak azonban nem olyan művésziek és finomak, mint a régiek. A többi négy balluszttert pedig a régi kriptalejáró falába építették be.

A táblák a sírboltkápolnába vannak beágyazva. Kettő közülük Báthori püspök címerét ábrázolja. (Ijesztő külsejű három sárkányfog, saját farkába harapó zöld sárkánytól bekerítve.) Az egyik háromszög alakú és sárga mészkőből kifaragott, a másik pedig négyszögű vörösmárvány. Ezen az utóbbin 1485-ös évszám van. A művészettörténeti kutatók szerint ez a címeres omlóktábla, mely a székesegyház sírboltkápolnájának oltárától balkéz felé van befalazva, a magyarországi renaissance kőfaragás egyik legszebb műemléke. Ez a váci székesegyházban van, nem pedig a Nemzeti Múzeumban, mint ahogy azt Fraknói Vilmos írta a „Magyar nemzet története” IV. kötetének 590. lapján. A másik kettő összetartozó vörösmárványkő, melynek keretezett körmélyedésében Lengyelország címerét (Yagelló-címer) és II. Ulászló király nevének kezdőbetűit láthatjuk. Ez a Yagelló-címer közel sincsen olyan értékes és szép, mint a Báthori-címer. A táblákat és balluszttereket Giovanni Dalmata készítette. A Lillafüreden látható Palota szálló mellvédpárkányzatának balluszttereit Lux Kálmán műépítész Báthori mintái után készítette.

Ugyancsak a ferencrendiek templomépítésének alapozási munkálatai közben bukkantak rá Báthori vörösmárvány sírfödelére. A fedőlapon sírverse volt kifaragva, melynek felirati szövegét ma is ismerjük.

„Nicolaus Báthori iacet hoc sub Marmore Praesul,
Gloria qui Sanctae Religionis erat.
Quidquid habent legum speciosa Volumina, norat,
Noverat et, quidquid Pagina Sacra docet.
Historias omnes celebravit Carmine Vates,
Lingva latina sibi, Graecaque nota fuít,
Te, Regina Poli coluit. Tibi nobile struxit,
Hoc opus, Obsequie Proemia redde pio!
Scilicet hanc Animam, Posito iam Corpore, Virgo
Angelico socies, perpetusque Choro!” [15].

Báthori nagyszerű alkotásainak néhány művészi darabját még ma is szemlélhetjük a váci múzeumban. Láthatunk egy durvaszemű homokkőből kifaragott timpanont; szemcsés homokkőből csúcsíves-kori ornamentum faragványt; csúcsíves-kori ablak- vagy ajtóparkány-töredéket, továbbá a múzeum folyosóján, mihelyt belépünk, szemünkbe tűnik egy szép félhenger alakú oszloptöredék vörösmárványból. Továbbá több ballusztrádot, alapzattöredéket, keret-, tábla- és címer-töredéket láthatunk, amelyek mind a renaissance-korból származnak.

Irodalmi és tudományos működésük

Hazánk a XV. században Olaszországgal szoros érintkezésben volt. Mátyás király, valamint a főurak és főpapok udvarait olasz írók, tudósok, művészek, színészek, lovagok és a legkülönbözőbb foglalkozású iparosok vették körül. Egyesek jövendöltek, mások Platont tanítottak, vagy filozófiai és teológiai vitákat rendeztek. Bölcselkedésük, jövendülésük, udvarlásuk bizony egy kicsit sokba került királyainknak, főurainknak és főpapjainknak, de megérte, mert a bevándorolt olaszok között csakugyan voltak olyanok, akik önzetlenül, csak az irodalom és a tudományok előbbrevitelén fáradoztak. Viszont az is igaz, amit Janus Pannonius szemére is vetett Galeottonak, hogy: „Sokan csak nyereszkedés és meggazdagodás céljából keresték fel Mátyás udvarát” [16].

Vác renaissance püspökei és papjai a kor irodalmi és tudományos tevékenységéből is méltóképpen kivették részüket. Az elsőbbség ezen a téren is kétségtelenül Báthori Miklóst illeti meg. A magyarországi humanista írók egyik legjobbjá volt. Tudományszeretete és szorgalma valóban a renaissance-kor legnagyobb tudósainak buzgalmára emlékeztet. Szüntelenül tanult és olvasott. Lemásoltatta a római klasszikusok műveit és megszerezte a görög klasszikusok fordításait. Jelentékeny könyvtárral és kódex-gyűjteménnyel rendelkezett. Váradi Péter kalocsai érsek, aki maga is jeles humanista és szigorú bíráló volt, egyik levelében ezeket írta Báthorinak: „Levelét nagy élvezettel olvastuk. Ékesszóló előadása, irányának tisztasága és szabatosága a hajdan-kornak rajta átlengő komoly méltósága gyönyörrel töltöttek el. Alig fejezhetjük ki szavakkal azt, hogy atyaságodnak a természettől nyert nemes szellemét a könyvek szorgalmas olvasása, a tudomány művelése és az erény szeretete mennyire megdicsőítették” [17].

Báthori nagyon szerette a filozófiát. Udvarában úgyszólván mindennapos dolog volt a filozófiai problémákról való vitatkozás. Galeotto írja, hogy: „Gyakran sétálgat a vártól a kertekig, amelyeket ő maga erősített meg s vissza kertektől a várig, kiváló férfiak társágában, könyveket víve magukkal, úgyhogy a sétát vitatkozással töltik” [18].

A bölcsészeten kívül művelte a történetírást is. Gondos forrástanulmányozást végzett és a szorgalmasan gyűjtött anyagokat rendszeresen földolgozta. Nem lett volna azonban igazi humanista, hogyha főként a görög és latin történelem köréből merített témáit versbe nem foglalta volna. Költeményeit az egybehangzó korabeli kútfők állítása szerint választékos nyelvezet, formai tökéletesség és gyönyörű latinság jellemezte. Kortársai finom stílusáért és modoráért az „olasz simaságú” jelzővel ékesítették nevét.

Noha korának egyik legkiválóbb szónoka volt, mégis beszédeiről semmit sem tudunk. Minthogy azonban az országgyűléseken, a királyi tanács ülésein és a humanista baráti összejövetelein nap-nap után hallatta nyájas, elmés, Cicero ajkára illő ékesszólását, joggal föltételezhetjük, hogy 33 évi püspöki működése alatt többször beszélt hívei előtt is.

Arra nézve sincs semmi adatunk, hogy tartott-e ének- és zenekart katedrálisra számára. Galeotto azt írja, hogy: „Házában gyakran lant mellett énekszó csendül.” Ez az egy mondat is világosan mutatja, hogy Báthori lelke fogékony volt az ének és zene iránt. Ha pedig ez így volt, akkor lehetetlennek kell tartanunk, hogy az ének- és zenekar hiányzott volna püspöki palotájából, illetve a székesegyházából.

Tudományszeretetének és irodalompartoló egyéniségének egyik bizonyítéka az is, hogy Galeottot folyton biztatta: „Írja meg Mátyás király életét, hogy a nagy király cselekedetei, melyek hazájának dicsőségére váltak és hírt-nevet szereztek, feledékenységbe ne menjenek” [19].

Mindig magával hordozta kedvelt klasszikusait. Galeotto írta, hogy: „Budán egy alkalommal összegyűlt az urak tanácsa, a királyhoz azonban még nem lehetett bemenni. Közöttük volt Báthori Miklós váci püspök is. Míg az urak tanácsa meg nem kezdődött, hogy idejét tétlenséggel és fecsegéssel ne kelljen tékozolnia, könyv volt a kezében, ha jól emlékszem Ciceronak a Tusculanumi fejtegetések c. munkája. Sokan megmosolyogták, hogy ez a derék fiatalember könyvet olvas, ami ott nem volt szokásban, mert a magyarok előtt újság volt, hogy egy püspök könyveket olvas s még hozzá azon a helyen, ahol beszélgetni és társalogni szoktak.

Eközben Mátyás király is megérkezett s mikor meglátta, hogy Miklósnak könyv van a kezében, így szólott Galeottohoz: „Úgy gondolom, Miklós annak idején a te tanítványod és lakótársad volt; nagyon szereti az irodalmat és a tudományokat s ezt nagyon helyesen teszi. Mert az apostol s püspökök tanítása alkalmával többek közt azt mondja, hogy a püspöknek tudósnak kell lennie, mert hogyan taníthat az másokat, aki maga sem tanult? A tudományt pedig vagy égi ihletből,

vagy pedig fáradságos munka árán lehet megszerezni. Nagyon jól cselekszik tehát Miklós, hogy a rest tétlenséget kerüli, olvas és tanul és így műveli magát. Majd azokhoz az urakhoz fordult a király, akiknek a nevetését meghallotta. Ne nevessetek, mondá, olyan dolgon, amit nem tudtok megérteni. Balgaság, hogy Miklós püspököt kinevetitek. Hát sohasem hallottátok, hogy mint a történelem tanítja, volt egy igen bölcs római férfiú, akit Catonak hívtak. Ennek halálát, mely Afrika egyik városában, Uticában történt, maga a győzhetetlen hadvezér, Julius Caesar is meggyászolta, bár mindenkor ellenségek voltak: ez a rendkívüli mélyeszű, csodálatos tanultságú és mindenki előtt nagytekintélyű ember a tétlenséget a bűnök kísértő alkalmának tartotta s ezért míg a római senatus tagjai gyülekeztek, mindig olvasgatott valamit. Ezek hallatára azok, akik Miklós olvasgatásán nevettek, csodálkozni kezdettek rajta, mert ismerték nyájasságát, bőkezűségét és nagylelkűségét. Tudták, mily régi, nagy családból származik s azontúl mindig tisztelettel emlegették nevét” [20].

Míg Báthori udvarában a renaissance fénye ragyogott, addig a nép a maradi, középkori keresztény eszmék világában élt. Még virágzott a kódex-irodalom. Ebben az időben cifrázta cellája magányában prédikációinak kezdőbetűit Váci Pál, domonkosrendi szerzetes. Az irodalomtörténet Váci Pálnak hívja, mert aláírásul mindig a *Frater Paulus de Vacia* nevet használta. Ezzel az aláírással minden kétséget kizárólag szülőhelyét nevezte meg.

Váci Pál egyetemet végzett ember volt. A bölcsészet és hittudomány doktora és magisztere, saját rendjében pedig a teológia tanára volt. 1474—80 között a domonkosrendi apácák margitszigeti kolostorában élt. A „Nyulak szigetén” fordította le latinból magyarra rendjének szabályait az apácák számára. Aquinói Tamás Summájának első részét festett betűkkel díszítette. A könyv végén feljegyzéseket tett és ezeket így fejezte be: *Illuminavi anno Domini MCCCCLXXX. etc. ego frater Paulus de Vacia magister in artibus et teologia*” [21]. Ezt az ősnymtatványt az esztergomi főegyházmegyei könyvtárban őrzik. Az 1882-ik évi Országos Magyar Iparművészeti Múzeum által rendezett könyvkiállításon is szerepelt, ahol nagy föltűnést keltett gyönyörűen díszített betűivel.

Kluch János, Zolnai Gyula és a váci származású Katona Lajos foglalkozott sokat élete és működése történetével. Katona Lajos azt írja róla, hogy: „Nemcsak miniátor, hanem egyúttal író, vagy legalább is fordító, mégpedig kitűnő fordító volt” [22].

Irodalmunk történetében a könyvnyomtatás koráig közel 100 nyelvemléket ismerünk. Ezek időrendi sorában Váci Pál kézírata a 15. helyet foglalja el, tehát a legrégebb középkori nyelvemlékeink közé tartozik. A kézirat létezéséről sokáig csak Ferrarius Zsigmondnak: „A magyarországi domonkosok történetéről” c. 1687-ben megjelent munkájából volt tudomásunk, de utána, — mivel többször is keresték és nem találták, — elveszettnek hitték. Két évszázadi lappangás után, csak a múlt század 70-es éveiben találta meg Birk Ernő, a Bécsi Könyvtár igazgatója. A magyar irodalomtörténet az ő nevével

Birk-kódexnek nevezte el a kéziratot. Ma is a Bécsi Könyvtárban őrzik Suppl. 3426 jelzéssel. A szakkörök figyelmét először Horváth István hívta fel rá a következő című munkájával: Vátzi Pál Magyar Kézirata a Szent Domonkos rendét követő Apátságoknak szerzetes Intézeitekről 1474. évből.

A Birk-kódex négy papírvélelőből álló kéziratföredék, melynek dátumát maga Pál barát jegyezte föl. Ugyanis azt írja, hogy munkáját 1474. Szent Remigius napján, október 1-én fejezte be a Nyulak Szigeten. A kézirat elejétől végig egy kéznek az írása. A sok törlésből és javításból nyelvészeink pedig arra következtetnek, hogy eredeti fogalmazvány. A szabályok eredetileg 32 fejezetből állottak, de ebből a mi föredékünkben csak 8 fejezet van meg, tehát 24 fejezet elveszett. De ez a meglévő rész is nagyon értékes irodalomtörténeti, nyelvészeti és művelődéstörténeti szempontból. Értékét különösen emeli az a körülmény, hogy keltezve van. A kódex tartalma a következő: „1. Szt. Ágoston püspök regulái. 2. A Nyulak-szigetbeli dömés apácák rendtartásából ezek a fejezetek: Midőn a sororok órára és gratiasra mennek; az nehéz bűnről; szerzete-hagyottakról és bujdosókról; a priorissa tételéről; a subpriorissa tételéről; sororoknál gondolókról; a Capitulum tartásáról” [23].

A kódex ezekkel a sorokkal végződik: „Senkinek se adassék ez Kenivecske megirnia vagy megghatni mesternek vagy provincialisnak aldomasa nélkül. Amen. Megnegeznek zent Damunkus ap. sororainak szerzesi 1474.” [24]. A kódex két része eredetileg egy egészet alkotott, tehát Szt. Ágoston regulája csak bele van illesztve az apácaregulák közé. Váci Pál írásmódjára legjellemzőbb az „ö” betűnek „o”-val és a „cs” vagy az ezzel egyértékű „ch” betűnek „x”-szel való jelölése. A kódex szövegét Kluch János betűszerint közölte a Magyar Könyvszemle 1889-i évfolyamában.

Váci Pál kódexénél 15 évvel későbbi származású Szalkai László glosszái néven ismeretes nyelvemlékünk. Ezt a 258 levélből álló kéziratot Szalkai, a későbbi váci püspök még sárospataki diák korában írta 1489—90-ben. Szalkai egyes történetírók szerint váci, mások szerint mátészalkai csizmadia mesternek volt a fia. Később Sárospatakra került, ahol az ágostonrendiek növendéke lett. Itt a pataki iskolában Kisvárdai János rektor idejében használt tanítási anyagot kivonatolta és lemásolta. Nagyon fontoságú ez a nyelvemlékünk, mert az egyetlen középkori iskoláskönyvünk. Ennek révén bepillantást nyerhetünk a XV. századi magyarországi tanítás módjába. Van benne csillagászat, kalendárium, zenei és retorikai traktatus... stb. A glossza 80/a és 129/b fóliaián magyar nyelven sorközi értelmezéseket találhatunk, amelyeknek nagy szótári jelentőségük van. Az értékes glosszát az esztergomi főegyházmegyei könyvtárban őrzik. Anyagát úgy tudom, hogy eddig még senki sem dolgozta föl.

Szalkai az itt említett glosszán kívül verseket is írogatott, mégpedig kortársai szerint jó verseket. Ursinus Velius „Neniá”-jában több epigrammáját közölte. Pl.:

„Vivere nobis sum si vis Ursina venito,
Mens mea fortunis fiet amica tuis” [25].

Szalkai, mint szónok is korának legjobbjai közé tartozott. Tudjuk róla, hogy ügyes rábeszélő-képességével nemcsak híveit és alattvalóit, hanem a királynét, sőt még a királyt is mindenben megnyerte akaratának.

A XVI. század eleji történetíróink közül magasan kiemelkedik városunk egyik nagy humanista műveltséggel rendelkező püspöke: Brodarics István. A mohácsi csatát és annak előzményeit Brodarics írta meg a legrészletesebben és a legjobban. Munkájának értékét nemcsak a szomorú emlékű esemény történelmi fontossága adja meg, hanem különösen az a körülmény, hogy az író maga is részt vett a csatában. Továbbá hozzájárult mindehhez az is, hogy a nagy műveltsége és magas állása képessé tette őt arra, hogy a tényeknek megfelelően írhatta le az eseményeket.

Brodarics, mint II. Lajos kiváló diplomatája több ízben megfordult Rómában és az európai fejedelmek udvaraiban, hogy a fenyegető török veszély leküzdéséhez segítséget eszközöljön ki. A mohácsi csatát megelőző tanácskozásokban és előkészületekben is mindig fontos szerepe volt. Így érthető, hogy a hazai viszonyokat és a mohácsi vész előzményeit és okait jobban ismerhette, mint bárki más kortársai közül. Továbbá innen ered az is, hogy elbeszélése világos és egyszerű. A csata leírásánál homályosságot sehol sem találunk. Viszont nagyon érdekes, hogy bármennyire is ismerte Brodarics az események szálainak az elágazását, munkájában megelégszik azzal, hogy a tényeket elbeszélje, de a megtörtént eseményekről és azoknak okairól, okozóiról ítéletet nem mond. Brodarics széleskörű tájékozottságának és az ezen alapuló megbízhatóságának köszönhető, hogy történetíróink mindmáig nagy becsben tartották munkáját.

Brodaricsnak, a kiváló történelmi munkáját Pysorius Mátyás adta ki először Krakkóban 1527-ben a következő címen: „De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohatz verissima descriptio”. Zsámbéki 1568-ban Bonfini „Dekades” c. munkájának függeléke gyanánt adta ki. Később, azután sok kiadást ért meg ez az értékes könyvecske. Magyarul ilyen címmel jelent meg: „II. Lajosnak, Magyarország királyának a mohácsi harczon történt veszedelme, mellyet megírt aki ottan jelen volt Brodarics István deákuul, most pedig magyar nyelvre általtett Letenyei János egy toldalékkal a török uralkodásnak kegyetlenségéről. Budán, 1795.”

A mohácsi vész után Brodarics előbb Ferdinándhoz, majd később Szapolyaihoz pártolt. Szapolyai, — seregeinek többszöri megveretése után — elküldte Brodaricsot segítségkérésért a lengyel királyhoz. Brodarics küldetésének eleget is tett, de utána nem jött vissza Magyarországra, — ahol számára amúgyis kedvezőtlen viszonyok voltak —, hanem néhány hétig vendégül maradt Tomiczky Péter krakkói püspök udvarában. Brodarics kellemesen érezte magát a vendégszerető püspök házában és ettől az időtől kezdve Tomiczkyval igazi jóbarátok lettek.

Krakkóból hazatérve gyönyörű, humanista íróhoz méltó versben köszönte meg jóságát és kedvességét:

„Quas tibi nunc referem praesul dignissime grates?
Unde petam meritis praemia diqua tuis?
Tu me, dum patriis longe exulo pulsus ab oris
et medicae infirmus quaero salutis opem
Complexus vero patrial amore es,
Tu pater et dominus, tu mihi frater eras.
Nil passus tunc deesse mihi, cum cuncta deessent.
Cum premerint variis me mea fata malis.
Ergo cum nequeam, quas vellem solvere grates,
Persolvant meritis numina sancta tuis.
Illa tibi optatam tribuant, longamque salutem
Et tribuant votis omnia fausta tuis.
Sis columen patrial, sis tanti gloria regni,
Sis patrum et regis cura benigna tui.
Atque utinam iratos potuisses iurgere reges
Laus erat hinc titulis annumeranda tuis;
Hos quoque sollicita versantem mente labores
Vidimus: in magnis et voluisse sat est” [26].

Brodarics Tomiczky Péterrel sűrűn levelezett. Levelei nagy része még ma is megvan és látható a varsói országos könyvtárban és levéltárban.

Egy másik váci, tudós püspök, Mossóczy Zakariás, nevét azzal írta be a magyar irodalomtörténetbe, hogy elkészítette az egyetlen ránkmaradt magyar rituálét. Ez a 20. elsárgult, szüette levélből álló kézirat hozzá van fűzve az Oláh-féle „Ordo et ritus”-nak, az egri érseki könyvtárban őrzött példányához. Mossóczy sajátkezűleg írta be nevét a könyvbe, mégpedig éppen azon a napon, amidőn a jól jövedelmező váci püspökséget elnyerte. Beírása a következő: „Zacharius Mossóczy Eppus Vaciem. 1578. 13. ápril” [27].

Toldi Ferenc volt az első, aki az „Egri szünnapok” c. értekezésében fölhívja rá a figyelmet és ezeket írja róla: „Kettősleg becses lesz e példány azáltal, hogy hozzákötve hús levélnyi magyar toldalék található, melynek irata némileg hasonlít Mossóczy Zakariásnak a címen 1578-ból látható kézírásához, de azon egynek vele biztosnak mégsem állíthatatik” [28].

Mossóczy írásai azt bizonyítják, hogy művelt főpap és kiváló jogtudós volt. A költészetet is eredménnyel művelte. Példa erre a Corpus Iurisnak az általa és Telegdy Miklós által kibocsátott kiadása, amelynek bevezető részében az addig uralkodott magyar királyok és két kormányzó emlékét egy-egy distichonnal örökítette meg.

Az általa írt Rituale a keresztelésnél, a házasságkötésnél, a nőnek az esküvőn és a születés utáni avatás alkalmával elmondandó imákat és intelmeket tartalmazza. Az imákat, a szentségeket kiszolgáltató papok számára készítette. Szemelvény a rituale szövegéből:

„ORATIO.

Ur Isten kij Sárának megholth mehéth atta szolgadnak Abraham-

nak, meghwanak általa meltoltattad meghszaporytamj., hogy remensigh-
nel kij wole is magtalan walahoz kepesth magzattya lenny the szolgalo
leanyodra is, es aggyad, hogy ez my elötünk walo szöleynk magyara
szaporogyek is, es amel magzatoth neky acz, aszth megh is algyad.
Az Jesus Chrüsnek általa” [29].

A Jagellók korának latin költői között szerepel még két humanista
váci kanonok, névszerint: Girolamo Balbi és Zelei Ferenc.

Balbi Jeromos, vagy latinosan Balbus Jeromos, a velencei Accelli
családból származott. A XVI. század elején jött Magyarországra. Tanul-
mányait Rómában és Padovában végezte. Később tanár lett a bécsi,
párizsi és prágai egyetemeken. Nyugtalan vére azonban állandóan
továbbhajtotta. 1508-ban már hazánkban találjuk, ahol II. Ulászló
király gyermekei mellé fogadta, mint nevelőt. 1513-ban már váci pré-
post lett. Az egyházi rendet csak a méltóság elnyerése után vette föl.
Kiváló politikus, író, szónok és tudós volt egyszemélyben. Klasszikus
versei, levelei és beszédei a kor jelesebb alkotásai közé tartoznak.
Beszédei közül különösen nevezetes a wormsi országgyűlésen mondott
beszéde, amelyet mint magyar követ mondott el a török Európából való
kiűzése céljából. V. Károly római császárrá való koronázásáról külön
munkát írt.

Balbi ismerte az újplatonizmust, de egyéni véleménye inkább
a szabadabb gondolkodás felé hajtotta. „Balbiról köztudomású volt,
a maga korában, hogy nem hitt a lélek halhatatlanságában és semmi-
féle istenben” [30]. Nálunk átmenetileg beépült a magyar feudális tár-
sadalomba, — mégpedig a nagy egyházi javadalmi ellenére — inkább
a feudalizmus világi változatával nőtt össze. Ez legalábbis külsőleg
hozott létre benne bizonyos változásokat. Így pl. „Werbóczy segítőtársa
a Hármaskönyv megalkotásában, majd pedig távozása után jogi taná-
csosa annak a vérbíróságnak, mely 1521-ben halálra ítéli a Habsburg-
ellenes bécsi polgárfelkelőket. Viszont ugyanez a Balbi, aki ennyire
az elnyomás szolgálatába szegődött, Itáliába való visszatérése után egy
idő múlva a pápaság ellen foglalt állást olyannyira, hogy egyesek neki
tulajdonították a kor egyik leghevesebb pápaellenes röpiratát, a II.
Gyula pápa ellen írt Juliust...” [31].

Balbi nézte át Olmützi Ágoston királyi titkár Erotika c. verseit.
Írt filozófiai és történeti munkákat is, amelyek szintén igen becses
értéket képviselnek a humanista irodalomban. A magyarok történetét
tárgyaló műve sajnos elveszett. Hazánkból Bécsbe ment és Ausztriá-
ban is halt meg 1530-ban, mint gurki püspök.

Zelei Ferenc szép humanista stílusban írt latin nyelvű leveleiért
érdemli meg a megemlékezést. Egy magyar nyelvű levele is fenn-
maradt, amelyet Bánffy Ferenchez írt 1510-ben.

I R O D A L O M

- Marx—Engels: Művészet, irodalom. Szikra, Bp. 1946.
Engels Frigycs: A természet dialektikája. Bev. tanul. Szikra, Bp. 1950.
Funck Brentano: A renaissance. Ford.: Gáspár E. Bp. 1939.
Miskolczi I.: Magyar—olasz összeköttetések. Bp. 1937.

Tragor Ignác: Az emberi élet Vácán és vidékén az őskortól napjainkig. Vác, 1937.
 Tragor Ignác: Vác az irodalomban. Vác, 1925.
 Tragor Ignác: Vác az előadó művészetekben. Vác, 1934.
 Tragor Ignác: Váci breviárium. Vác, 1928.
 Juhász László: Adalékok az 1437—1490-es évekből. Bp. 1931.
 Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Bp. 1931.
 Sörös Pongrác: Jerosini Brodarics István. Bp. 1907.
 Császár Mihály: Az Akademia Istropolitana. Pozsony, 1914.
 J. Huizinga: A középkor alkonya. Ford.: Szerb Antal, Bp. 1939.
 Fraknói Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-
 székekkel. Bp. 1901.
 Fraknói Vilmos: A Hunyadiak és a Jagellók kora. Bp. 1896.
 Fraknói Vilmos: Mátyás király levelei. Bp. 1893.
 Fraknói Vilmos: Magyarország a mohácsi vész előtt. Bp. 1884.
 Karcsu Antal: Vác város története. Vác, 1885.
 Verancsics Antal: Összes munkái. Szalai L. közlése. Bp. 1859.
 Chobot Ferenc: A váci egyházmegye történeti névtára. Vác, é. n.
 Illyas Antal: A renaissance és a hitszakadás kora. é. n.
 F. A. Termini: Pietro Ransano, Palermo, 1915.
 Szentpéteri I.: Brodarics históriája. Bp. é. n.
 Hóman—Szekfü: Magyar nemzet története. Bp. III. köt.
 Mátyás király Emlékkönyve. Lukinich Imre szerkesztésében. Bp. 1940.

J E G Y Z E T E K

- [1] Galeotto Marzio: Mátyás király találó, bölcs és tréfás mondásairól és cselekedeteiről. Császár Mihály ford. Budapest. 75. lap.
- [2] Huszti József: Platonista törekvések Mátyás király udvarában. Minerva, 1924—25. évf. 215. lap.
- [3] Huszti József: Uo.
- [4] Huszti József: Uo. 61. lap.
- [5] Huszti József: Uo. 63. lap.
- [6] Juhász László: Adalékok az 1437—1490-es évekből. 12—14. lap.
- [7] Huszti József: Uo. 214. lap.
- [8] Huszti József: Magyar Könyvszemle. 1929. 12. lap.
- [9] Huszti József: Uo.
- [10] Epith. med. libri XX. 1.
- [11] Sörös Pongrác: Jerosini Brodarics István. 26. lap.
- [12] Sörös Pongrác: Jerosini Brodarics István. 92. lap.
- [13] Hóman—Szekfü: Magyar Történet. III. köt. 405. lap.
- [14] Galeotto Marzio: Uo. 76. lap.
- [15] Karcsu Antal: Vác város története. Vác, 1885. 146. lap.
- [16] Imre Sándor: Az olasz költészet hatása a magyarra. Bp. Szemle, 1878. évf. 3—4. lap.
- [17] Tragor Ignác: Vác az irodalomban. Vác, 1925. 41. lap.
- [18] Galeotto Marzio: Uo. 76. lap.
- [19] Galeotto Marzio: Uo.
- [20] Galeotto Marzio: Uo. 74—75. lap.
- [21] Katona Lajos: Nyelvemléktár XV. kötet. Előszó Birk-Kódex. 40 lap.
- [22] Katona Lajos: Uo.
- [23] Kluch János: Értekezés Váci Pálról. Századok 1889. évf. XXIII. 77. lap.
- [24] Katona Lajos: Nyelvemléktár XV. kötet 356. lap.
- [25] Tragor Ignác: Vác az irodalomban. Vác, 1925. 46. lap.
- [26] Sörös Pongrác: Uo. 84. lap.
- [27] Ráth György: Egy magyar rituale a XVI. századból. It. K. 1895. V. évf. 66. lap.
- [28] Ráth György: Uo. 67. lap.
- [29] Ráth György: Uo. 68. lap.
- [30] Kardos Tibor: A magyarországi humanizmus kora. Bp. 1955. 216. lap.
- [31] Kardos Tibor: Uo.